

SZINCSOK GYÖRGY

Táncórák kezdőknek és túlélőknek

BENEDEK ISTVÁN GÁBOR: BERGENI KERINGŐ

Vince Kiadó
Budapest, 2011
198 oldal, 2495 Ft

Milyen tánc is az a bergeni keringő? Ismerünk bécsi keringőt, angolkeringőt, német valcert, de a bergenit eddig nem említette a szakirodalom. Egyáltalán melyik Bergenről van szó? Amennyiben elolvassuk Benedek István Gábor legújabb novelláskötetét, nem csak azt tudjuk meg, hogy a hírhedt bergen-belseni koncentrációs táborról kapta a nevét ez a képzeletbeli tánc, hanem azt is, miként kapcsolódnak e könyvedéségéről, eleganciájáról ismert mozdulatok a vézskorszak legszörnyűbb napjaihoz. Két fogalom nem igazán rendeltetészerű összekapcsolása így teremt hidat a feledhetlen borzalmak és az azon felülemelkedni képes élni akarás között. Ez az író munkájának egyik legnehezebb, egyben legörömtelibb része, amely ezt a könyvet is izgalmassá, sőt egyedivé teszi.

A vidéki zsidóság háború előtti életének és a deportálást követő pusztulásának olyan egyedi leírását kapjuk ugyanis Benedektől, melyhez hasonló alig fordult elő a vézskorszak magyarországi irodalmában. A szefárd és askenázi felmenőkkel egyaránt bíró szerző a szlovák többségű Tótkomlóson élte gyermekkorát mindaddig, amíg a kisváros gettójában nem találta magát a családtagjaival együtt. Innen vezetett útja Ausztrián keresztül Bergen-Belsenbe, ahol gyerekként élte át azokat a megrendítő, egész életét, írói munkásságát meghatározó történeteket, melyeket e novelláskötetben ad közre.

A szerző szülővárosának hőseiről, majd a háborús élményeiről is olyan természetességgel mesél, mintha az előzmények és a beteljesülés is ugyanakkor az isteni gondoskodásnak a részei lennének. Novelláiban a zsidó folklór arányosan keveredik az alföldi szlovák szokások megelevenítésével, a nagy történelmi események és személyiségek lépten-nyomon egyéni sorsokkal, névtelen hősökkel kerülnek kapcsolatba.

Ezt a hagyományt követte Benedek eddigi legismertebb, szlovák nyelven is megjelent kötete is, az 1994-ben kiadott *A komlói tóra*. A korábban újságíróként és szerkesztőként dolgozó szerző sajátos stílusával az itt élt zsidó családokról érdekes eseteket, történeteket elevenít fel, amelyek olvasása során olykor a gondtalan nevetés, máskor a szomorúság, sőt a zokogás fogja el az embert. Az elbeszélésekben arányosan váltják egymást a népmese jellegű és a valós életből vett történetek.

Ezen a hagyományon némileg túllépve most kissé filozofikusabb dimenzióba helyezi hősei történeteit. A koncentrációs tábor túlélő idős emberek gyakran nem tudnak, vagy nem akarnak beszélni mindarról, ami velük történt, de ettől még nem tekinthetjük meg nem történtnek a borzalmakat. Benedek igyekszik feloldani a görcsöket azzal, hogy a megsemmisítő tábor hétköznapijainak részleteibe merül. Pedig egy koncentrációs tábor drótkerítése között a kínzó éhség fogságában nehéz megtalálni azokat az apró momentumokat, melyek még az emberi méltóságra emlékeztetnek.

Kertész Imre felfogásában például az isteni szellem jelenlététől megfosztott emberiség számára csak az elbeszélés morálja jelenthet kiutat. Ezért fontos mindig beszélni a gaztettek-ről, a holokauszt gyalázatáról pedig azért kell folyamatosan gondolkodnunk, mert Auschwitz egyetemes példázattá vált, amelyre rátették a maradandóság pecsétjét, amely pusztá nevébe foglalta a náci koncentrációs táborok teljes világát. Csak akkor hihetünk újra a szellem, a morál erejében, ha az Istennel kötött szerződés megszegőit alaposan kiismerjük, és a Kertész által oly sokszor emlegetett értetlenséget, amellyel a történetek előtt állunk, a pontos diagnózis és a cselekvés reménye váltja fel.

A Sorstalanság című regénye is ezt a célt szolgálja, hiszen az elbeszélés szellemét ajándékozva olvasóinak. Az írók és költők adják a reményt az emberiségnek, ami nyilván patetikus csengésű kijelentés a vészidőszakot követő évtizedekben, de Auschwitznak annyi előnye kétségtelenül van ebben a helyzetben, hogy egy szinte tökéletes bűntény megvalósításával végső hivatkozási ponttá vált. Benedek is ezt a hagyományt követi azzal, hogy az ő hősei legalább esélyt kaptak a sorstól a túlélésre, ezzel a történetek megértésére, míg azok, akik vonatát Kassán keresztül Auschwitz felé irányították, soha nem kapták meg ezt a lehetőséget.

Az akkor hat éves író mintha már gyerekfejjel is ezeket az apró esélyeket kutatta volna. A táborban például lámpaoltás után kultúrműsorokat rendeztek a barakkokban: „A szegedi deportáltaknak nem kellett megmagyarázni ennek az elintézményesült programnak a jelentőségét, de a Békés és Csongrád megyei falvakból, a szórványközösségekből idekeveredett zsidók majdhogynem itt ismerkedtek meg ezzel a csodálatos szellemi élvezettel.”

Az Európa minden szegletéből idehurcolt zsidók ráeszméltek egymásra, ízlelgették a hollandok sajátos nyelvét, a ladinót, amit még spanyolországi kiűzetésük öröksége volt, más-más jiddis nyelvjárásban imádkoztak a franciák, a németek, a litvánok és magyarok, másként viselkedtek fogva tartóikkal a vidéki magyarok és a városi németalföldiek. A képet színesítette az is, hogy ebben a táborban nem csak a fajüldözés áldozatit gyűjtötték össze, hanem a háború más üldözötteit is. A túlélő stratégiák megannyi változatát vonultatják fel itt az Európából idehurcolt foglyok, legyenek azok zsidók, orosz vagy amerikai hadifoglyok, esetleg németek, akiket politikai nézeteik miatt szántak halálra a nácik.

Számos néprajzi, kultúrtörténeti, szociológiai érdekességre derült fény a halál árnyékában, ami persze nem boldogította azokat, akiket az éhség gyötört, de tudták azt, hogy amíg a szellem lángja ott pislákol közöttük, ellenségeik még nem győzték le őket teljesen. A legenda

zsidó humort például itt sem tudják teljesen kiölni az emberekből, az igazi vagányok pedig, mint például a szerző távoli rokona, Rubin Dezső, a táborban is megtalálja a kiskapukat, hogy élelemhez, gyógyszerhez juttassa szeretteit.

Bergen-Belsenben nem voltak gázkamrák, az embereket vagy lelőtték, vagy az éhség, esetleg a betegségek végeztek velük. A címadó novellából az is kiderül, hogy a frissen érkezett transzportokat muzsikaszóval várták: „A muzikusoknak vidám zenét, friss indulókat, népszerű, közismert keringőket kellett játszaniuk az újonnan érkezett transzportok fogadásakor. Ha a vasúti rámpáról bejönnek, még véletlenül se gondolják: haláltáborba érkeztek. Hihetetlen volt ez az álcázó igyekezet, és a hazugság érthetetlen.”

A holokauszt egyik legfájdalmasabb tapasztalata, hogy az erőszak nem pusztán célszerűségből, fanatizmusból vagy gyűlöletből táplálkozik, hanem egy belénk ivódott gyilkos ösztön megelevenedése. Ha tehát valaki kiszolgáltatottá válik, nem elegendő érvekké operálnia, hiszen ha az erőszak élvezetet nyújt az agresszor számára, nem érdekli semmiféle ellenérv, amely az áldozatot védené. Az alattomos ösztönök tehát még mindig uralják az embert bizonyos történelmi helyzetekben, hiába vagyunk túl a humanizmuson, a felvilágosodáson, a romantikán és számos eszmei irányzaton, amelyekről úgy gondoltuk, hogy nemesebbé és megfontoltabbá tették az emberiséget.

Ezzel a felismeréssel a lelkében indult el minden holokauszt túlélő a táborokból a világháború végén és ezt igyekezett indulatoktól mentesen elhelyezni a történelem lapjain. Ehhez azonban idő kell, nagyon sok idő, és talán most látják a legtisztábban a történetek helyét a magyar történelem lapjain azok, akik túlélői voltak a borzalmaknak. Ahogy Julesz Miklós, szegedi orvosprofesszor írta a Kirándulás a pokolba című regényének bevezetőjében: „Az írók és írófélék maguk sem ocsúdtak fel álmukból teljesen, mintha maguk sem hitték volna, hogy átéltek, hogy élnek. Mint valami nagy karambol után, amikor az életben maradt megtapogatja magát, s azt mondja megkönnyebbülten: Élek.”

Benedek novellái, vagy akár Kertész Imre Sorstalansága már nem a túlélés csodájából, az élmény hihetlenségéből táplálkoznak. Nem véletlen, hogy a magyar Holokauszt-irodalom legjobb alkotásai a 70-es évek végétől napjainkig íródtak. A koncentrációs táborban töltött minden nap, minden perc új értelemmel telik meg, ahogy egyre távolabb kerül azoktól, akik átéltek. Egyre jelentősebb szerep jut a gyilkos ösztönök elemzésének, de nem a keserűség, a reménytelenség szemszögéből, hanem az áldozatára leső, majd azt elejtő ragadozó kiismerésével. A gyilkosok keze is megremeg néha, olykor ráeszmélünk, hogy a kultúra, az együttérzés, a lelkiismeret mégsem halt ki teljesen mindazokból, akik szögesdrótot húztak mások köré és krematóriumban próbálják eltüntetni tettük bizonyítékait.

Ezért Benedek novelláiban a gyilkos és áldozat között fennálló „hivatalos” viszonyban sokszor átértékelődnek a szerepek. Így fordulhatott elő például, hogy az egyik nemesi származású német tiszt Svájcba akar szökni a csinos szegedi Vajda Ilonkával a háború végnapjaiban, a kegyetlen Kramer parancsnok pedig egy amerikai néger trombitással és egy munkácsi zsidó kántorral alkot triót, hogy közös zenéléssel múlassa az időt ezen az Istentől elzárt helyen.

Mielőtt azonban bármiféle feloldozást adnánk a gyilkosoknak, a túlélők tudatják velünk, hogy a láger őrei már a háború utáni számonkérésre gondolva tettek szívességet a foglyoknak, Kramer parancsnok pedig két zeneszám között közli néger muzsikustársával: „Nézze, Bergen kemény, birodalmi megsemmisítő tábor. Nem okoz gondot, hogy magát megöljük. Ha

ezt nem teszem, szándékomtól nem a tehetsége, a képessége miatt állok el. Ez itt aligha érv. Óriási zsenik váltak Auschwitzban is füstté, nélkülük csak tisztább lett a világ.”

Benedek két végpont között mozgatja szereplőit. A szeretett kisvárosból indul minden történet, még ha hősök nem is születtek ott, de a világban szétszóródott rokonság tagjai egyszer biztosan feltűnnek Tótkomlóson, mint ahogy a legenda szerint az író távoli felmenője, Bródy Sándor is egyszer tiszteletét tette a ma is álló Komló Szállodában. A másik végpont Bergen-Belsen, ahol, ha nem is a szó szoros értelmében, de képletesen mindenképpen összegyűlik a család újra, talán utoljára.

Benedek nagymestere annak, hogy egyetlen gondolatba, esetleg egyetlen mondatba sűrítse e végtelen utazás tanulságait. A Weisz famíliából származó festőről, Bolmányi Ferencről írt novelláját például a következőképpen fejezi be: „E sorok írója Tótkomlós szülöttként, olykor találkozott a régi idők »portrékirályával«. Ilyenkor mindig fölidéztük a deportálásban megölt Weisz familia tagjait, főleg Kóbi, az utcánkban lakó kedves fényképész alakját. Akitől családi albumunkban ma is őrzünk egy rendkívül értékes alkotást, 1930-ból. Apám és anyám házassági fotóját.”

Ha létezik zsidó népiesség, akkor Benedek István Gábor ennek az irányzatnak az egyik legjobb képviselője. Nem pusztán azért, mert egy kisváros szülötte, mert gondolkodására erősen hatott az ott élő többségi szlovák közösség, hanem azért is, mert a zsidó néplélek legfinomabb rezdüléseire is oda tud figyelni a történelem legkegyetlenebb pillanataiban. Az egyénből indul ki, a kis közösségeken keresztül eljut a magyarországi, az európai, végül az egyetemes zsidóságig.

Ez a szemlélet persze nem egyedülálló a magyar irodalomban, hiszen az író Izraelben élt és elhunyt bátyja, Benedek Pál, valamint a zsidó humort és életet szintén a kisember szemzőgéből bemutató Efraim Kishon stílusa is sok rokonságot mutat Benedekével. Az igazi hasonlóságot mégis a haszid irodalom legjobbjaival lehet megtalálni, hiszen az ukrainai, litvániai, belorusz és kárpátaljai falvak népi bölcsei, a haszid tanítók mély vallásosságuk ellenére rendkívül világosan látták az evilági örömök fontosságát és a veszélyek elkerülhetetlenségét.

Akkor milyen is az a Bergeni keringő? Elegáns haláltánc? Nem, Benedek nem hatásvadász, nem patetikus, mert ott van benne a túlélők természetes életigenlése. Vannak szereplők, akik az egyik elbeszélésben főhősök, egy másikban azonban már mellékszereplők. A novellák hősei úgy táncolnak a szavakból épített táncparketten, mintha egy nagy történelmi bál szereplői lennének. Bárhonnan is indulnak el a lépések, mindig ugyanazt a keringőt táncoljuk, amelyben a mozdulatok előre megkoreografáltak ugyan, de olykor leléphetünk a parkettről, és nézhetjük, milyen báli forgatag részeseivé váltunk mindannyian.